

VZDELÁVANIE RÓMSKYCH ŽIAKOV A ŽIAČOK Z MARGINALIZOVANÉHO PROSTREDIA V ŠPECIÁLNYCH ŠKOLÁCH A JEHO VPLYV NA UPLATNENIE SA NA SLOVENSKOM TRHU PRÁCE

Education of Roma pupils from marginalized environment in special schools and its impact on success in the Slovak labor market

Zuzana HAVÍROVÁ – Erik ŠATARA

Nitra, Slovak Republic

ABSTRAKT: V súvislosti s konaním Európskej komisie voči Slovensku vo veci segregácie rómskych žiakov a žiačok vo vzdelávacom procese a ich zaraďovania do systému špeciálnych škôl sa stávajú legitímnymi aj otázky spojené s ich následným pracovným uplatnením. Cieľom príspevku je identifikovať, ako vplyva vzdelávanie v špeciálnych školách na ich uplatnenie sa na trhu práce. Vychádzame zo sekundárnej analýzy dát, ktoré sú dostupné v oblasti vzdelávania a štatistík z oblasti nezamestnanosti. Z našich zistení vyplýva, že na Slovensku je veľký podiel detí s diagnostikovaným mentálnym znevýhodnením. Pri komparácii so stavom v zahraničí hovoríme o trojnásobne, v niektorých regiónoch až o štvornásobne vyššom podiele detí s diagnostikovaným mentálnym znevýhodnením. Pre rómske deti to v praxi znamená, že vzdelávanie absolvujú segregovane od svojich rovesníkov a majú len obmedzenú možnosť pokračovať vo svojom štúdiu na stredných školách. Môžeme skonštatovať, že slovenský vzdelávací systém systematicky vylučuje desaťtisíce detí a mladých ľudí nie len zo systému vzdelávania, ale aj z možnosti plnohodnotne sa uplatniť vo svojom živote a na trhu práce.

Kľúčová slova: špeciálne vzdelávanie – trh práce - zamestnanosť

ABSTRACT: In connection with the European Commission's action against Slovakia concerning the segregation of Roma pupils in the educational process and their inclusion in the system of special schools, issues related to their subsequent employment are also becoming legitimate. The aim of the paper is to identify how education in special schools affects their employment ability in the labour market. It is based on a secondary analysis of data available in the field of education and unemployment statistics. Our findings show that in Slovakia, there is a large proportion of children diagnosed with mental disabilities. When comparing with the situation abroad, we speak of a threefold, in some regions up to four times higher proportion of children diagnosed with mental disabilities. For Roma children, this means in practice that they complete their education segregated from their peers and have only a limited opportunity to continue their studies at secondary schools. We can state that the Slovak education system systematically excludes tens of thousands of children and young people not only from the education system, but also from the possibility of full employment in their lives and on the labour market.

ÚVOD

Vzdelávanie vo svojej formálnej a neformálnej podobe presahuje všetky aspekty ľudského života. Vzdelávanie, implicitne všetko to, čo s ním priamo súvisí, ponúka spoločenskú prestíž a zároveň sa môže stať prostriedkom sociálnych nerovností (Toma, 2021). Základným rysom slovenského vzdelávacieho systému je skoré a rigidné prerozdelenie detí do jednotlivých vrstiev vzdelávania s rozdelením na špeciálne a štandardné vzdelávanie. To umocňuje sociálne nerovnosti a u detí z nízkopríjmových rodín prispieva k väčšej pravdepodobnosti dosiahnutia nižšieho vzdelania, čo zvyšuje riziko chudoby a sociálnej exklúzie (Friedman, a kol., 2009).

Veľké množstvo rómskych detí žije v tak neštandardných podmienkach, že majú sťažený prístup ku kvalitnému vzdelávaniu, zdravotnej a sociálnej starostlivosti (Hornák, 2005; Klaus, Marsh, 2014). Pod vplyvom chudoby a sociálnej exklúzie čelia výrazným bariéram, ktoré sa odrážajú aj v oblasti vzdelávania (Portik, 2004; Facuna, 2016; Radó, 2020). Absencia kvalitného vzdelania následne zapríčiňuje vznik väčšiny identifikovaných problémov Rómov (Šlosár, 2003; Klein, a kol., 2011).

Segregácia vo vzdelávacom systéme na Slovensku

Hlavná myšlienka segregácie je podľa Masseyovej teórie segregácie jednoduchá. Segregácia oddeľuje skupiny s vysokou mierou chudoby od skupín s nízkou mierou chudoby. Výsledkom tohto procesu oddelenia je koncentrácia chudobných, ktorá sa ďalej kumuluje (Massey, Tannen, 2016; Hess, a kol., 2019). Jedným zo závažných dopadov segregácie je práve segregácia vo vzdelávaní. Rómske deti sú vystavené segregácii v rámci vzdelávacích systémov v celom európskom priestore (Peleg, 2018). Často sú posielané do špeciálnych škôl, ktoré sú vnímané ako alternatíva k integrovanému vzdelaniu a nie sú pre nich vhodnou alternatívou. Rómske deti sú automaticky umiestňované do tried pre mentálne znevýhodnené deti, alebo sú premiestnené do samostatných tried. Napriek snahe riešiť znevýhodnenie vo vzdelávaní, predstavuje segregácia rómskych žiakov a žiačok trvalý a multidimenzionálny problém. Takéto praktiky nepriaznivo vplyvajú na vývoj rómskych detí, čo následne obmedzuje ich možnosť uspieť v dospelosti na pracovnom trhu (O’Nions, 2010; Šuvada, 2015; Rostas, Kostka, 2014; O’Hanlon, 2016; Cashman, 2017; Nyitray, 2017).

Špeciálne vzdelávanie rómskych detí s variantom A

Špeciálna základná škola zabezpečuje vzdelávanie na základe výchovno-vzdelávacích programov pre žiakov s mentálnym znevýhodnením (Klein, Rusnáková, Šilonová, 2012). Špecifickým problémom vo vzdelávaní rómskych detí je ich vysoké zastúpenie v systéme špeciálneho školstva. Za hlavnú príčinu tohto stavu považujeme proces diagnostiky školskej zrelosti rómskych detí, v absencii komunikačných zručností najmä detí z marginalizovaného prostredia rómskych komunít a vo vyššom výskyte mentálneho znevýhodnenia v tomto prostredí (Lukáč, 2015). Dostupné metodologické testy, ktoré sú na Slovensku najčastejšie, nie sú metodologicky vhodné pre posudzovanie rómskych detí. Deti sú umiestňované do špeciálnych škôl na základe neadekvátneho psychologického testovania. Preukázalo sa, že došlo k porušeniu predpisov pri hodnotení testov rómskych detí (Roma Education Fund, 2007; Friedman, a kol., 2009). Dôvodov, ktoré vplyvajú na umiestnenie detí do špeciálnej školy, je mnoho. Veľké množstvo rómskych detí v európskom priestore nenavštevuje materskú školu a v ich prirodzenom rodinnom prostredí nemajú dostatok podnetov pre rozvoj svojich schopností. Ďalším dôvodom je, že základné školy zlyhávajú v procese edukácie rómskych detí z dôvodu prehliadania potrieb spojených so sociálnoekonomickým postavením detí so segregovaného prostredia. Preraďovanie rómskych detí z bežnej školy do špeciálnych škôl považujeme za prejav jej dysfunkčnosti na administratívnej-politickej-vzdelávacej úrovni (Daniel, a kol. 2011).

V špecializovaných triedach sa vzdelávajú žiaci, ktorí nemajú predpoklady na to, aby úspešne zvládli obsah vzdelávania príslušného ročníka. Špecializovanú triedu môžu zriadiť len tam, kde majú najmenej štyroch žiakov a najviac ôsmich žiakov jedného ročníka (245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní). Podľa Školského zákona základná škola, ktorá vzdeláva žiakov s mentálnym postihnutím alebo s mentálnym postihnutím v kombinácii s iným postihnutím, vnútorne člení žiakov a žiačky podľa stupňa mentálneho postihnutia na:

- a) variant A s ľahkým stupňom mentálneho postihnutia,
- b) variant B so stredným stupňom mentálneho postihnutia,
- c) variant C s ťažkým alebo hlbokým stupňom mentálneho postihnutia.

Pre účely našej analýzy je dôležité si uvedomiť, že do variantu A, do ktorého sa dostávajú deti z marginalizovaného prostredia rómskych komunít, patria jednotlivci s diagnózou ľahká duševná zaostalosť F(70) do ktorej spadajú jedinci s IQ 50-69 (Vančová, a kol., 2007; Gogolová, Verešová, 2020).

METODIKA A CIEĽ

Hlavným cieľom príspevku je identifikovať, ako vplýva vzdelávanie rómskych žiakov a žiačok z prostredia marginalizovaných rómskych komunít v špeciálnych školách (variant A), na ich následnú schopnosť uplatniť sa na trhu práce. Pre účely sekundárnej analýzy sme pri výbere dokumentov, výskumných štúdií postupovali na základe intencionálneho výberu (Gavora, 2015). Zamerali sme sa na tie, ktoré boli svojim obsahom zamerané na vzdelávanie rómskych detí v špeciálnych školách, konkrétne s variantom A, ktorý je z hľadiska využívania diagnostických nástrojov konfrontovaný nedostatočnou flexibilitou a schopnosťou prihliadať na sociálnokultúrny kontext, v ktorom žijú a vyrastajú rómske deti. Naším zámerom je priniesť odpovede na otázky, ako vplýva vzdelávanie rómskych žiakov a žiačok v špeciálnych školách, na ich segregáciu, životné šance a možnosti uplatniť sa na súčasnom trhu práce.

Sekundárna analýza dát je vhodným nástrojom na komparáciu národných, medzinárodných výskumných štúdií a dát zhromaždených inými výskumníkmi (Cheng, Phillips, 2014; Šťastný, 2016; Wickham, 2019). V procese sekundárnej analýzy výskumných dát sme ďalej analyzovali výstupy, ktoré dokazujú vplyv vzdelávania v špeciálnych školách na prehlbovanie priestorovej segregácie a znižovanie šancí nájsť si vhodné zamestnanie (Roma Education Fund, 2007; Friedman, a kol., 2009; Daniel, a kol., 2011; Klein, Rusnáková, Šilonová, 2012; Lukáč, 2015; RECI, 2017). Pre uvedenú analýzu sme vyžívali aj dáta zo zdrojov Centra vedecko-technických informácií o špeciálnych školách na Slovensku a Inštitútu pre výskum práce a rodiny.

VÝSLEDKY A DISKUSIA

Hlavným cieľom špeciálneho primárneho vzdelávania je rozvoj vedomostí, skúseností a postojov žiakov s ľahkým stupňom duševnej zaostalosti na úrovni, ktorá je pre nich dosiahnuteľná. (ŠVP, 2010). Z medzinárodných štúdií vyplýva, že priemerný výskyt mentálneho znevýhodnenia medzi deťmi a mládežou sa pohybuje na úrovni 1,83 % (Maulik, a kol., 2010). Na Slovensku je však počet detí s diagnózou mentálneho postihnutia dlhodobo takmer trojnásobne vyšší. Napríklad v školskom roku 2019/2020 navštevuje špeciálne školy 18 397 žiakov s variantom A, čo predstavuje až 70 % všetkých žiakov a žiačok v špeciálnych školách (CVTISR, 2020).

Obrázok č. 1: Špeciálne školy na Slovensku

Špeciálne školy - základné k 15. 9. 2019

Územie Postih	Novozaradení podľa ročníkov									
	prípravný		1.		2.		3.		4.	
	spolu	z toho dievč.	spolu	z toho dievč.	spolu	z toho dievč.	spolu	z toho dievč.	spolu	z toho dievč.
Slovenská republika	998	344	866	331	439	187	230	101	192	71

Zdroj: CVTISR (2020).

Obrázok č. 2: Novozaradení žiaci/ky podľa ročníkov

Špeciálne školy - základné k 15. 9. 2019

Územie Postih	Novozaradení podľa ročníkov											
	5.		6.		7.		8.		9.		10.	
	spolu	z toho dievč.	spolu	z toho dievč.	spolu	z toho dievč.	spolu	z toho dievč.	spolu	z toho dievč.	spolu	z toho dievč.
Slovenská republika	323	143	185	81	97	39	85	31	52	22	1	

Zdroj: CVTISR (2020).

Počet žiakov preradených zo špeciálnej školy na bežnú základnú školu sa podľa údajov v tabuľke 1 zvyšuje od školského roka 2017/2018, do tohto školského roka sa údaje o prestupe žiakov zo špeciálnej školy do bežnej základnej školy nezverejňovali v štatistikách. Pri týchto štatistikách však nie je zreteľné, či žiaci prestúpili do bežnej triedy alebo do špeciálnej triedy v rámci základnej školy.

Tabuľka 1: Žiaci a žiačky v špeciálnych školách na Slovensku

Školský rok	2017/2018	2018/2019	2019/2020
Celkový počet žiakov v špeciálnych školách	14 146	19 759	26 038
Počet prestupov zo špeciálnej školy na základnú školu	189	224	301
Percentuálny podiel prestupov zo špeciálnej školy na základnú	1,33 %	1,13 %	1,15 %

Zdroj: Vlastná tvorba.

Vysoký počet detí s diagnózou mentálneho znevýhodnenia nie je prítomný naprieč celým Slovenskom. Viac ako 70 % detí s takouto diagnózou žije v troch krajoch: v Prešovskom samosprávnom kraji (28 %), Košickom samosprávnom kraji (27 %) a Banskobystrickom samosprávnom kraji (15 %). V Košickom a Prešovskom kraji tvoria deti s mentálnym postihnutím takmer 8 %, v Banskobystrickom viac ako 6 % žiakov základných škôl, zatiaľ čo napríklad v Bratislavskom kraji má mentálne znevýhodnenie diagnostikované iba 1,3 % žiakov základných škôl. Vysoký podiel detí s diagnózou mentálneho znevýhodnenia v Prešovskom,

Košickom a Banskobystrickom samosprávnom kraji pravdepodobne súvisí s tým, že tam žije väčšina obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít (takmer 80 %). Na to, že časti rómskych detí je diagnostikované mentálne znevýhodnenie, aj keď ho reálne nemajú a sú neopodstatnene smerované do špeciálneho školstva, už viac ako desať rokov upozorňujú slovenské aj zahraničné mimovládne organizácie a medzinárodné organizácie, Európska komisia, ako aj štátna školská inšpekcia, verejná ochrankyňa práv, či Metodicko-pedagogické centrum. Podľa najnovších údajov Útvaru hodnoty za peniaze má každé piate dieťa (19,3 %) z prostredia marginalizovaných rómskych komunít diagnostikované ľahké mentálne postihnutie. Zároveň deti z marginalizovaných rómskych komunít tvoria až 71,2 % žiakov špeciálnych tried pre deti s ľahkým mentálnym postihnutím a 41,7 % žiakov špeciálnych škôl, hoci ich celkové zastúpenie v populácii žiakov základných škôl je len 12,3 % (Denník N, 2019).

Z hľadiska vplyvu vzdelávania rómskych detí z marginalizovaného prostredia v špeciálnych školách, je potrebné urobiť zmenu aj v oblasti stredoškolského vzdelávania. Žiaci a žiačky, ktorí ukončia špeciálne vzdelávanie nemôžu pokračovať na riadnych stredných školách. Ďalej sa môžu vzdelávať len na praktických školách alebo odborných učilištiach (Uznesenie Vlády SR, 2018). Pri pohľade na štatistické dáta o nezamestnanosti na základe dosiahnutého vzdelania, zistíme, že najviac uchádzačov o zamestnanie má nižšie vzdelanie ako úplné stredoškolské vzdelanie, čo predstavuje 59,15 % všetkých uchádzačov o zamestnanie v mesiaci január 2020 (IZ, 2019).

Národná rada Slovenskej republiky schválila 20.10.2021 vládny návrh, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon), v ktorom sa objavil pojem inkluzívne vzdelávanie. Inkluzívne vzdelávanie predstavuje spoločnú výchovu a vzdelávanie, ktorá je uskutočňovaná na základe rovnosti príležitostí a rešpektovania výchovno-vzdelávacích potrieb a individuálnych osobitostí žiakov a žiačok (Uznesenie 1010, 2021). Stále však nedošlo k presnému zadefinovaniu pojmu segregácia. Školský zákon síce segregáciu zakazuje, ale neuvádza definíciu tohto pojmu. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky vyjadrilo svoj záujem podporovať model inkluzívneho vzdelávania aj prostredníctvom národných projektov, ako napríklad NP PRINED a tiež NP Škola otvorená všetkým. Avšak aj v tomto prípade je potrebné uviesť, že inkluzívne vzdelávanie musí byť systémová zmena a nesmie byť riešená projektovým prístupom. V Monitorovacej správe občianskej spoločnosti o implementácii národnej stratégie integrácie Rómov na Slovensku (2018) môžeme vidieť, že Slovensko malo ambíciu byť inkluzívne, ale implementácia konkrétnych opatrení narážala na prekážky v rôznych lokalitách. Zámerom nášho príspevku nebolo hodnotiť jednotlivé národné projekty. Ich hodnotenie je k dispozícii prostredníctvom

externých evaluačných správ, ktoré sú povinnou súčasťou každého národného projektu a tiež sú spomenuté v monitorovacích správach neziskových organizácií (napr. Roma Civil Monitor).

ZÁVER

V súčasnosti sa Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie (viď. VÚDPaP) snaží nájsť inovatívne spôsoby v oblasti diagnostiky a rediagnostiky tak, aby rómske deti neboli obeťami testovania, ktoré im predurčí život. Ak totiž dieťa absolvuje špeciálne vzdelanie, má veľmi mizivé šance na to, aby sa mohlo v živote a profesijne uplatniť. Diagnóza mentálneho znevýhodnenia predurčuje jeho nositeľa študovať len na praktickej škole. A i napriek tomu, že absolvuje takéto vzdelávanie, nemôže pokračovať v ďalšom štúdiu, aby získal úplné stredoškolské vzdelanie. A bez úplného stredoškolského vzdelania majú takmer nulovú šancu pokračovať napríklad na vysokej škole alebo uplatniť sa na trhu práce.

POĎAKOVANIE

Tento príspevok vznikol v rámci projektu APVV – 17-0141 Analýza prístupu k pracovným príležitostiam pre marginalizované skupiny obyvateľstva: Vybrané regióny Slovenska v sociálno-ekonomickej, geografickej a sociálno-antropologickej perspektíve a projektu UGA IX/7/2021 Pracovná mobilita obyvateľov marginalizovaných rómskych komunit na Slovensku.

POUŽITÁ LITERATÚRA A INFORMAČNÉ ZDROJE

1. CASHMAN, L. (2017): New label no progress: institutional racism and the persistent segregation of Romani students in Czech Republic. *Race Ethnicity and Education*, 20, 5, pp. 595-608.
2. DANIEL, S. et all. (2011): *Odpovede na otázky (de)segregácie rómskych žiakov vo vzdelávacom systéme na Slovensku*. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti, pp. 104.
3. FACUNA, J. (2016): *Školská sociálna práca so žiakmi z marginalizovaných rómskych komunit*. Bratislava: ŠPÚ, pp. 128.
4. FRIEDMAN, E. et all. (2009). Škola ako geto. Systematické nadmerné zastúpenie Rómov v špeciálnom vzdelávaní na Slovensku. Bratislava: ROMA Education Fund.
5. GAVORA, P. (2015): Obsahová analýza v pedagogickom výskume: Pohľad na jej súčasné podoby. In. *Pedagogické orientace*. 25, 3, pp. 345-371.
6. GOGOLOVÁ, D. – VEREŠOVÁ, J. (2020): *Realizácia pedagogického výskumu v školách a zariadeniach pre žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami*. Bratislava: MPC. pp. 79.
7. HESS, CH. et all. (2019): Does Hypersegregation Matter for Black-White Socioeconomic Disparities? In. *Demography*. 55, 6, pp. 2169-2191.
8. HORŇÁK, L. (2005): Aktuálne otázky vzdelávania minorít ako súčasť pregraduálnej

- prípravy učiteľov primárneho vzdelávania. In. JANDOVÁ, R. et al. (2005): *Příprava učitelů a aktuální proměny v základním vzdělávání: zborník z konferencie Jihočeská univerzita v Českých Budejovicích*, pp. 198.
9. CHENG, G. H. – PHILLIPS, R. M. (2014): Secondary analysis of existing data: opportunities and implementation. In. *Shangai Archives of Psychiatry*. 26, 6, pp. 371-375.
 10. KLEIN, V. – RUSNÁKOVÁ, J. – ŠILONOVÁ, V. (2012): *Zero Grade and Education of Roma Pupils*. Spišská Nová Ves: Roma Education Fund. pp. 265.
 11. KLEIN V. et al. (2014): Oblasť edukácie (chudobných) rómskych žiakov – teoretické východiská a analýzy empirických poznatkov. In. RUSNÁKOVÁ, J. et al. (2011): *Životné stratégie obyvateľov rómskych osídlení*. Nitra: UKF, pp. 231.
 12. KLAUS, S. – MARSH, A. (2014): A special for Europe: the inclusion of Roma children in early years education and care. In. *European Early Childhood Education Research Journal*. 22, 3, pp. 336-346.
 13. LUKÁČ, M. (2015): *Rómovia a vzdelanie*. Prešov: Prešovská Univerzita, pp. 134.
 14. MASSEY, D. S. – TANNEN, J. (2016): Segregation, Race, and the Social Worlds of Rich and Poor. In. KIRSCH, I. – BRAUN, H. (2016): *The Dynamics of Opportunity in America. Evidence and Perspectives*. New York: Springer. pp. 508.
 15. MAULIK, K. P. et al. (2010): Prevalence of intellectual disability: a meta-analysis of population-based studies. *Research in Developmental Disabilities*. 32, 2, pp. 419-436.
 16. *Návrh na zlepšenie vzdelávania Rómov na Slovensku*. [online]. [cit. 2021-03-05]. Dostupné z https://www.romaeducationfund.org/wpcontent/uploads/2019/05/we_b_slovakia_report_slovak.pdf.
 17. *Uznesenie Národnej rady Slovenskej republiky č. 1010, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon)*.
 18. NYITRAY, Z. (2017): The European Court of Human Rights' Jurisprudence Regarding the Segregation of Roma Schoolchildren: A Children's Rights Perspective. In. *United Nations Convention on the Rights of the Child: Taking Stock After 25 Years and Looking Ahead*. [online].[cit. 2021-03-05]. Dostupný z https://apps1webofknowledge1com110bsvkvx0da6.hanproxy.cvtisr.sk/full_record.do?product=WOS&search.
 19. O'NIONS, H. (2010): Different and unequal: the educational segregation of Roma pupils in Europe. In. *Intercultural Education*. 21, 1, pp. 1-13.
 20. O'HANLON, C. (2016): The European Struggle to Educate and Include Roma People: A Critical Practice in Western and Eastern EU Countries. In. *Social Inclusion*. 4, 1, pp. 1-10.
 21. PELEG, N. (2018): Marginalisation by the Court: The Case of Roma Children and the European Court of Human Rights. In. *Human Rights Law Review*. 18, 1, pp. 111-131.
 22. QUILIAN, L. (2012): Segregation and Poverty Concentration: The Role of Three Segregation. In. *American Sociology Review*. 77, 3, pp. 354-379.
 23. RADÓ, P. (2020): *Social Selection in Education: The Wider Contest of the Segregation of Roma Pupils in Hungary*. Budapešť: Center for Policy Studies. pp. 25.
 24. *Regióny Slovenska*. [online], [cit. 2021-03-05]. Dostupné z <https://www.iz.sk/sk/projekty/regiony-slovenska>.
 25. *Roma Early Childhood Inclusion+*. [online].[cit. 2021-03-07]. Dostupné z https://osf.sk/wp-content/uploads/2017/07/RECI_Slovak-Republic-report_ENG-06-18-2017.pdf.
 26. ROSTAS, I. – KOSTKA, J. (2014): Structural Dimensions of Roma School Desegregation Policies in Central and Eastern Europe. In. *European Educational Research Journal*. 13, 3, pp. 268-281.

27. ŠLOSÁR, D. (2003): Edukácia Rómov. In. KOLTHOF, H. W. – LUKÁČ, M. (2003): *Zlepšenie podmienok pre vstup Rómov na trh práce, SK 0002.01 a grantová úloha VEGA č. 1/0457/03 Kvalita života – kvalitou sociálnej práce a vzdelávania dospelých: zborník príspevkov z teoreticko-praktického seminára*. Prešov: Potenciál, pp. 51.
28. *Školský vzdelávací program žiakov s mentálnym postihnutím ISCED 1 – Primárne vzdelanie*. [online].[cit. 2021-03-05]. Dostupné z http://www.zscinobana.edu.sk/dokumenty/2010/SKVP_ISCED.pdf.
29. ŠŤASTNÝ, V. (2016): Kľúčové témy a metódy súkromného doplnkového doučovania vo výskume. In. *Orbis*, 10, 1, pp. 35-62.
30. *Štatistická ročenka: Špeciálne školy 2019/2020*. [online].[cit. 2021-03-05]. Dostupné z https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statistickarocenkapublikacia/statistickarocenkaspécialneskoly.html?page_id=9600.
31. ŠUVADA, M. (2015): *Rómovia v slovenských mestách*. Bratislava: POMS, pp. 168.
32. TOMA, S. (2021): Counteracting the Schools' Demon: Local Social Changes and Their Effects on the Participation of Roma Children in School Education. In. MENDES, M. M. – MAGANO, O. – TOMA, S. (2021): *Social and Economic Vulnerability of Roma People*. [online] Lisabon: Springer, pp. 117-134 [cit. 2021-03-05]. Dostupný z https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/46800/2021_Book_SocialAndEconomicVulnerability.pdf?sequence=1#page=130.
33. VANČOVÁ, A. et al. (2007): *Základy špeciálnej pedagogiky pre prácu so študentmi stredných a vysokých škôl*. Bratislava: UK, pp. 171.
34. WICKHAM, J. R. (2019): Secondary Analysis Research. In. *Journal of the Advanced Practitioner in Oncology*. 10, 4, pp. 395-400.
35. *Uznesenie Vlády Slovenskej republiky č. 525 z 20. novembra 2018 k Informácii o opatreniach na posilnenie uplatnenia marginalizovaných skupín na trhu práce*.
36. *Zákon č. 322/2008 Z.z. Vyhláška o špeciálnych školách*.

ADDRESS & ©

Mgr. Erik ŠATARA
 FSVaZ
 Ústav romologických štúdií
 Kraskova 1, 949 74 Nitra
 Slovak Republic
erik.satara@ukf.sk

Mgr. Zuzana HAVIROVÁ
 FSVaZ
 Ústav romologických štúdií
 Kraskova 1, 949 74 Nitra
 Slovak Republic
havir.zuzana@gmail.com